

ROUSSEAU, KANT A PROBLÉM ČLOVEKA

EUBOMÍR BELÁS, Katedra filozofie FF Prešovskej univerzity, Prešov

BELÁS, E.: Rousseau, Kant and the Problem of Man
FILOZOFIA 52, 1997, No 8, p. 501

The paper offers historical-philosophical examination of Kant's reception of the philosophy of J. J. Rousseau. A special attention is paid to the shift in Kant's philosophical argumentation and to his growing interest in the anthropological and ethical problematics. The author shows Kant as strongly deriving from Rousseau, pointing out at the same time Kant's criticism of the latter, and his articulation of his own independent practical-philosophical stance.

Kantovu filozofiu možno reflektovať cez rôzne problémové roviny. Jednu z nich, a to fundamentálnu, odkryl svojho času Hegel, keď napísal: "V Kantovej filozofii je najdôležitejšie určenie, že to, čo platí pre sebauvedomenie ako podstata, zákon a bytie osebe, je v ňom samom. Keď človek pátra po tom či inom účele, keď posudzuje svet či dejiny tak alebo onak, v čom má pritom vidieť konečný účel? Pre vôľu niet iného účelu ako ten, ktorý sa čerpá z nej samej, totiž účel jej slobody. Je veľkým pokrokom, že sa stanovil tento princíp, že sloboda je poslednou osou, okolo ktorej sa človek otáča, posledným vrcholom, ktorý sa nedá ničím nahradiť; človek neuznáva inú autoritu a zaväzuje ho iba to, čo rešpektuje jeho slobodu." ([1], 419). Podľa Hegela veľké uznanie si Kantova filozofia získala tvrdením, že človek nachádza v sebe samom pevný, neochvejný stred. Naznačené hodnotiace stanovisko upozorňuje na **otázku človeka**, ktorej sa v Kantovej filozofii všetko podriaďuje. Aj poznanie, konanie a dúfanie...

Z hľadiska **vývojového** prístupu je potom nesporne zaujímavé hľadanie dôležitých filozofických iniciatív, ktoré podmienili zmenu Kantovej pôvodnej **prírodno-vedeckej orientácie** na **antropologickú**. Historicko-filozofická literatúra v tejto súvislosti zdôrazňuje nadväznosť Kanta na filozofické učenie J. J. Rousseaua. Práve myšlienkový vplyv **kritiky civilizácie** bol v tomto smere rozhodujúci. Tak ako ho (v neskoršej fáze) v rovine špekulatívnej filozofie Hume **vyrušil z dogmatického spánku**, Rousseau ho **vyrušil zo spánku antropologického**. K. Rosenkranz upozornil v tejto súvislosti na jednu veľmi zaujímavú skutočnosť, ktorá sa síce viaže ku Kantovmu osobnému životu, k jeho pedantnému životnému štýlu, ale zároveň pútavo približuje mieru Kantovej **uchvátenosti** Rousseauovými názormi. **Königsberský učenec** na počesť *Emila priniesol obeť*, keď si odpustil neodmysliteľnú popoludňajšiu prechádzku len preto, aby mohol dočítať tento román ([2], 27). Mohli by sme spomenúť aj spartánsky jednoduchého zariadenú pracovňu tohto nemeckého filozofa, kde jedinou ozdobou bol obraz s podobizňou J. J. Rousseaua ...

Je jasné, že tieto údaje majú skôr charakter legendy a nemôžu presvedčivo doložiť hĺbku vplyvu Rousseauových myšlienok na Kanta. Oveľa významnejšie a dôraznejšie je tu vlastné **autentické svedectvo**, ktoré je výsledkom analýzy myšlienkového prepojenia

oboch veľikánov a ktoré dokladá, že pod vplyvom názorov **ženevského občana** došlo v Kantovej filozofickej tvorbe k "rozhodujúcemu obratu" ([3], 3) jeho vývoja a on nastúpil cestu, ktorú už viac neopustil. V tomto duchu možno uviesť i názor o Kantovej "novej orientácii" ([4], 48) alebo o jeho "antropologickom obrate" ([5], 117).

V štyridsiatom roku svojho života mení teda Kant svoju mysliteľskú orientáciu hlavne vďaka **rousseauovským** podnetom. Na prvý pohľad je to ale paradox. Obaja, Rousseau i Kant, sú veľké osobnosti, ktoré sa odlišujú povahou, osudom, formou života, a predsa v celých dejinách filozofie sotva nájdeme **dve duše** myšlienkovy také blízke. Čo potom tvorí *most* medzi nimi? Aj keď bol Kant spočiatku pod silným vplyvom Rousseaua, predsa dokázal odlišiť **štýl** od **hlbky** myšlienok tohto francúzskeho filozofa, oslobodil sa od *krásy výrazu* a usiloval sa predovšetkým o **rozumové** pochopenie jeho názorov. Kant v Rousseauových spisoch hľadal a akcentoval hlavne **intelektuálne a mravné rozhodnutie** autora. Pod týmto vplyvom sa postupne začala meniť Kantova pozícia "vo vzťahu k svetu a človeku" ([3], 8). Nabúrало sa jeho naivné presvedčenie, že duchovná kultúra a jej stály pokrok môžu urobiť človeka lepším, slobodnejším a šťastnejším. Ak chcel potom riešiť problém **určenia človeka**, cítil, že musí zaujať inú pozíciu než doteraz.

Kantova recepcia Rousseaua bola úplne iná ako u jeho súčasníkov. Mnohí videli v ňom **obnoviteľa práv citu** či **apoštola pociťovania**. Kant v podstatnej miere narušil tento **tradičný** obraz, ktorý sa postupne sformoval počas **storočia géniov** a v období **romantizmu**, a v Rousseauovi videl predovšetkým **obnoviteľa práv ľudstva**.

Rousseauovský filozofický dôraz na úctu k človeku, jeho slobodu a dôstojnosť predstavoval mohutnú humanistickú výzvu pre mysliteľov Európy. Kant sa jej zmocnil jednoznačne. Aj keď naňho spočiatku silne vplýval *Emil*, postupne spoznáva aj iné práce a až do konca svojej tvorby sa vyrovnáva s Rousseauovými názormi. Pravda, s pribúdajúcim časom si vytvára i **kritickejší** vzťah k svojmu učiteľovi.

Prvým evidentným dokladom rousseauovských antropologicky orientovaných úvah sú **poznámky** k jeho spisu *Úvahy o pociť krásna a vznešena*. Obsahujú hlavne hodnotenie románu *Emil*, a to nielen jeho **pedagogickej** problematiky, ale tematika románu sa tu posudzuje v širších sociálno-filozofických súvislostiach. Treba uviesť, že Kant v ňom nevidel iba moralistu, pedagóga, zvláštneho človeka, ale že ho pochopil ako vynikajúceho filozofa dejín, ktorý interesantne opísal **cestu človeka k svojmu vlastnému určeniu**.

Rozbor poznámok ukazuje hlavne na **prehodnotenie** jeho **chápania filozofie**. Podľa Cassirera Kant v Rousseauovi "nevidel zakladateľa nového **systemu**, ale mysliteľa, ktorý priniesol nové poňatie podstaty a úloh filozofie, jej určenia a hodnoty" ([3], 3). Toto hodnotenie možno presvedčivo doložiť Kantovým **osobným vyznaním**, v ktorom uviedol, že to bol práve Rousseau, ktorý ho **naučil vážiť si ľudí** a priviedol k hrdošti "na to, že je človekom" ([6], 207).

V Kantovom filozofickom vývoji nastáva teda fundamentálna zmena; v jeho filozofických úvahách už nie je hlavným problémom **príroda, veda**, ale ako centrálny sa tematizuje problém **človeka** a jeho určenia **zo seba samého**.

Od Rousseaua Kant preberá **ideu ľudskej dôstojnosti**. Dôležité je to, že už tu sa objavuje problém **ľudskej slobody**. Takisto je tu nastolený problém autonómie človeka,

jeho nezávislosti. "Človek, ktorý závisí od druhého, už nie je človekom" ([6], 220), svoje meno stratil a stal sa vlastníkom iného.

V súvislosti s naznačeným novým určením podstaty a úloh filozofie Kant uvažuje spočiatku presne v duchu Rousseauových názorov. Napríklad J. J. Rousseau v *Rozprave o pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi* vyslovil názor, podľa ktorého zo všetkých ľudských znalostí najdôležitejšia, ale pritom najmenej rozvinutá sa mu zdá byť "**znalosť človeka**" ([7], 77). A Kant? Presne v tom istom duchu zdôrazňuje, že "ak existuje nejaká veda, ktorú človek potrebuje, potom je to veda, ktorá ho učí patrične zaplniť miesto dané stvorením a z ktorej sa môže naučiť, čím musí byť, aby bol človekom" ([6], 206). Kant ďalej uviedol, že jeho jedinou hrdosťou je len hrdosť na to, že **som človekom**. Rousseau uvažoval podobne, keď napísal, že je spokojný s miestom, na ktoré ho postavil boh, a že nevidí po bohu nič lepšie od ľudského pokolenia; "... a keby som si mal vybrať svoje miesto na svetovom poriadku, čo by som si mohol vybrať lepšie, než byť človekom?", pýta sa Rousseau ([8], 304).

Štúdium Rousseaua, za pokračovateľa ktorého sa Kant sám považoval, bolo však postupne čoraz kritickejšim. Napriek fundamentálnym inšpiráciám a nezmazateľnej skúsenosti z Rousseaua má Kant na **isté veci iný názor**. Týka sa to tak problematiky **prírodnosti človeka**, ako aj **rozpornosti priebehu dejín**. Tu sú ich názory odlišné.

Kant predovšetkým cítil, že mu nevyhovuje Rousseauova prevažne negatívna kritika kultúry a civilizácie, ale aj občianskej spoločnosti, preto postupne vo svojich "malých spisoch" s filozoficko-dejinnou tematikou artikuluje svoje vlastné stanoviská a názory.

Aj pri probléme **poznania človeka**, jeho prírodnosti postupuje ináč, a to opačne: "Rousseau postupuje synteticky a začína od prirodzeného človeka, ja postupujem analyticky a začínam od človeka civilizovaného." ([6], 192). Kantova pozícia vo vzťahu k človeku a dejinám sa postupne mení. Nejde mu o vyvodzovanie prírodnosti človeka na základe dejín, ale naopak, dejiny sa pokúša interpretovať na základe ľudskej prírodnosti - rozumu. Na tomto základe postupne buduje vlastné filozofické stanovisko a formuluje svoju filozoficko-dejinnú koncepciu, ktorej základnými momentami sú princíp sebavytvárania človeka, problematika slobody, občianskej spoločnosti, **nedružnej družnosti** a pod.

Myšlienkový fundament Kantovej koncepcie dejín predstavuje jeho malý spis *Idea všeobecných dejín v zmysle svetoobčianskom* z r. 1784. Je to syntetizujúce a zároveň programové dielo z oblasti jeho filozoficko-dejinných úvah. Zároveň predstavuje **filozoficko-kritickú sumarizáciu** a systematizáciu tých úvah (od r. 1764), ktoré boli zamerané na brilantnú analýzu človeka, jeho rodových, rasových, geografických a kultúrno-dejinných charakteristík. V tomto diele Kant používa **rousseauovský jazyk** ([14], 223) a vlastnou metódou rozpracúva podnety svojho predchodcu. Je to predovšetkým **problém človeka**, hlavne určenie **závislosti** vlastnej hodnoty človeka. "Príroda chcela, aby si človek všetko, čo presahuje mechanickú konštrukciu jeho zvieracieho súcna, vytváral úplne sám za seba a aby nebol účastný na nijakej inej blaženosti alebo dokonalosti, než akú si získal sám, zbavený inštinktu, vlastným rozumom." ([9], 820). Na to mu slúži **rozum** a na ňom spočívajúca **sloboda vôle**. Všetko, čo človek má, je jeho "vlastným dielom" ([9], 820). Za všetko vďačí človek sám sebe.

Závislosť človeka, jeho určenie Kant teda nevidí ani v prírode, ani nad prírodou, v transcendentne. Človek nemá teda vlastné pravidlá svojho bytia a konania hľadať ani pod sebou, ani nad sebou, ale v sebe samom a má ich vytvárať na základe vlastnej slobodnej vôle. Autonómnosť a nepodmienenosť konania ľudskej, rozumovej bytosti zvyraňuje Kant v **praktickej** časti svojej filozofie. Filozofia sa v tomto smere stavia na stanovisko, ktoré "má byť nezvratné bez ohľadu na to, že ho nemožno na nič zavesiť na nebi, ani ho nemožno o nič oprieť na zemi" ([10], 88). Na to však človek potrebuje život v spoločnosti, ako aj vnútornú **slobodu** voči tomu, čo spoločnosť stanovuje ako normu, ale aj samostatnú kritiku jej konvencionálnych produktov. Kant akcentuje "spoločenskú hodnotu človeka" ([9], 821), na ktorej spočíva **kultúra**. V nadväznosti na J. J. Rousseaua pri riešení otázky zväzu štátov ako "posledného kroku" spojeného s vonkajším antagonizmom a pri filozoficko-dejinnej konfrontácii ľudskej povahy s klamným zdaním vonkajšieho blahobytu sa Kant vyslovil v tom zmysle, že "Rousseau nie neprávom dával prednosť stavu divoškému, keď totiž neberieme zreteľ na tento posledný stupeň, ktorý musí dosiahnuť. Umenie a veda nás do veľkej miery **kultivuje**. Do omrzenia nás **civilizujú** rôzne spoločenské mravy a spôsoby. Ale k tomu, aby sme sa pokladali za **moralizovaných**, chýba ešte mnoho. Lebo idea morality patrí ku kultúre, používanie tejto idey však, smerujúce len k čomusi počestnosťou a vonkajšou slušnosťou mravnosti podobnému, tvorí iba civilizáciu... Všetko dobré, čo sa vstupuje morálno-dobrym zmysľaním, nie je ničím než zdaním a lesknúcou sa úbohosťou..." ([9], 824,825). Vlastný výkon J. J. Rousseaua videl Kant v požiadavke ostrého oddelenia "mravov a mravnosti" z hľadiska určenia vlastnej hodnoty života ([3], 11).

Rousseauov vplyv na Kanta bol trvalý, hlboký. Jeho *stopu* možno nájsť v rozsiahlej práci *Antropologie in pragmatischer Hinsicht* (*Antropológia z pragmatického hľadiska*), ktorá sumarizuje jeho dlhoročné prednášky z antropológie. Kant sa tu vrátil k rousseauovským inšpiráciám, predovšetkým k známej fikcii "prírodného stavu", ktorú pochopil inak ako iní myslitelia. Dôkazom odlišného hodnotenia koncepcie "prírodného stavu" je napríklad Voltairov list, v ktorom tento osvietenec napísal: "Nikto nikdy nevynaložil toľko dôvtipu, aby z nás urobil zvieratá. Keď človek číta Vaše dielo, dostáva chuť liezť po štyroch." ([11], 213). Kant pochopil, že Rousseau svojou entuziastickou chválou "prírodného stavu" nechcel odcudziť človeka od kultúry a ani ho nechcel vrátiť "späť do lesov", ale že mu išlo o stanovenie "ľudskej prirodzenosti", ktorá sa vplyvom malých "falošných" výdobytkov civilizácie skryla. Proti tejto situácii postavil "obraz prostoty prvých časov" ([7], 65). Objektívne ale treba povedať, že ani sám J. J. Rousseau sa nevyjadril úplne jasne - nakoľko je tento pojem "prírodného stavu" "ideou" či "skúsenosťou" ([3], 25). Stále kolísal medzi jeho faktickým a čisto ideálnym poňatím. V rozprave o nerovnosti zdôraznil čisto ideálne poňatie "prírodného stavu", keď napísal, že "nie je ľahké rozlíšiť, čo je v súčasnej ľudskej prirodzenosti pôvodné a čo umelé, a dobre poznať stav, ktorý už neexistuje, ktorý ani nebol, ktorý pravdepodobne už nikdy nenastane, o ktorom však musíme mať nevyhnutne správny pojem, aby sme správne posúdili svoj terajší stav" ([7], 78). V naznačenom smere Rousseau uvažoval ďalej: "Predovšetkým vynechajme všetky fakty, pretože sa netýkajú tejto otázky. Výskumy tohto predmetu, ku ktorým dôjdeme, nemôžeme považovať za historické skutočnosti, ale len za úvahy neisté a podmienené, vhodné skôr na ujasnenie

podstaty veci než na ukázanie skutočného pôvodu a podobné úsudkom, ktoré si stále tvoria naši fyzici o vzniku sveta." ([7], 84). Nevyjadroval sa však vždy rovnako. Ako na to upozornil Cassirer, často si zamieňal rolu vychovávateľa, sociálneho kritika a morálneho filozofa s rolou historika ([3], 26). "Človeče, nech si odkiaľkoľvek," píše Rousseau, "nech je tvoje myslenie akékoľvek, počúvaj: toto sú tvoje dejiny, tak sa domnievam ich čítať nie v knihách tebe podobných, ktoré klamú, ale v prírode, ktorá neklame nikdy ... Časy, o ktorých budem hovoriť, sú veľmi vzdialené, tak si sa zmenil od tej doby. Je to, povedal by som, život tvojho pokolenia, ktorý podám podľa vlastností, ktoré si získal, ktoré tvoja výchova a tvoje zvyky mohli skaziť, ale nie zničiť. Cítim, že to bol vek, v ktorom jednotlivec chcel zotrvať. Zvolíš si dobu, v ktorej podľa tvojho prania sa malo tvoje pokolenie zastaviť. Nespokojný so svojou prítomnosťou, pretože zvestuje tvojim nešťastným potomkom ešte väčšie nepríjemnosti, chcel by si snáď mať možnosť vrátiť sa. Tento pocit bude chválou tvojich prvých predkov, kritikou súčasníkov a hrôzou tých, ktorí na svoje nešťastie budú žiť po tebe." ([7], 85).

Kant svoj názor na problém **prírodného stavu** sformuloval v *Antropológii* v tom zmysle, že Rousseauove práce nechcú človeka vrátiť do prírodného stavu, ale že sa "má zo stupňa, na ktorom teraz stojí, pozrieť späť" ([12], 681), aby sme videli, čo sme stratili, keď sme inde získali.

Z tohto vyjadrenia vyplýva, v akom zmysle Kant pochopil Rousseauov pojem "prírodný stav" a v akom smere ho ďalej rozvinul. Videl v ňom predovšetkým transcendentálne vyjadrené nie konštitutívny, ale predovšetkým regulatívny princíp. Rousseauovu teóriu nechápal ako teóriu toho, čo je, ale toho, čo má byť, nie ako opis minulého, ale ako výraz požadovaného. Človek v zmysle Kantovej reflexie rousseauovského "prírodného stavu" sa nemá vzdáť práce na poli kultúry, ale ide o to ukázať, že mnohé ospevované výdobytky kultúry sú iba **zdaním** a **leskom**. Tento rozdiel Kant položil za základ každého pravého hodnotového poriadku ľudského bytia a života. Niektoré spoločenské "cnosti", akokoľvek jagavé, nemôžu byť vo vlastnom zmysle "cnosťami". Všetky výdobytky kultúry majú podľa Kanta svoju **cenu**, ale tá nestačí na to, aby mali aj skutočnú **dôstojnosť**. Kantova **praktická** filozofia vidí medzi týmito určeními jasnú deliacu čiaru. "V ríši účelov" - napísal Kant v *Základoch metafyziky mravov* - má všetko buď nejakú **cenu** alebo **dôstojnosť**. Namiesto toho, čo má cenu, možno položiť i niečo iné ako **ekvivalent**, ale to, čo je naproti tomu povznesené nad akúkoľvek cenu a čo preto neprípúšťa žiadny ekvivalent, má **dôstojnosť**" ([10], 97). Podľa Kanta **dôstojnosť** sa spája iba s mravnosťou a ľudskosťou. Zručnosť a pracovná usilovnosť majú **trhový cenu**; dôvtip, fantázia a rozmary **cenu afektívnu**; ale, zdôraznil Kant ďalej, vernosť sľubu, pranie dobra druhým, vychádzajúce zo zásad (nie z inštinktu), majú "vnútornú hodnotu" ([10], 97), t.j. **dôstojnosť**. Tieto Kantove myšlienky sú dôkazom toho, ako sa v jeho názoroch "musel utvoriť Rousseauov obraz" ([3], 13). A tak **ženevský občan** aj po istých modifikáciách zostal pre neho mysliteľom, ktorý ho v oblasti etiky "vyrušil z dogmatického spánku" ([13], 27) a ktorý pred neho postavil nové otázky a podnietil ho k novým riešeniam.

LITERATÚRA

- [1] HEGEL, G. W. F.: Dějiny filosofie. III. č. Praha 1976.
- [2] ROSENKRANZ, K.: Geschichte der Kant'schen Philosophie. Berlin 1987.
- [3] CASSIRER, E.: Rousseau, Kant, Goethe. Hamburg 1991.
- [4] THOMOVÁ, M.: Ideologie a teorie poznání. Praha 1986.
- [5] LEHMANN, G.: Beiträge zur Geschichte und Interpretation der Philosophie Kants. Berlin 1969.
- [6] KANT, I.: Priloženije k "Nabľudanijam nad čuvstvom vozvyššennogo i prekrasnogo". (Iz posmertno izdannyh rukopisej 1764 g.) In: Kant, I.: Sočinenija v šesti tomach. Tom 2 Moskva 1964.
- [7] ROUSSEAU, J. J.: Rozpravy. Praha 1989.
- [8] ROUSSEAU, J. J.: Emil alebo o výchove. Bratislava 1956.
- [9] KANT, I.: Idea všeobecných dějin ve světoobčanském ohledu. In: Filosofický časopis XXXVIII, 1990, č.6.
- [10] KANT, I.: Základy metafyziky mravů. II. vyd. Praha 1990.
- [11] VOLTAIRE: Spisy, zv. 3. Praha 1974.
- [12] KANT, I.: Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. In: Kant, I.: Werkausgabe: in zwölf Bänden. (Hrsg. von Wilhelm Weischedel), Band XIII. Frankfurt am Main 1991.
- [13] KANT, I.: Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou. II. vyd. Praha 1992.
- [14] CASSIRER, E.: Kant's life and thought. New Haven and London - Yale University Press 1981.

PhDr. Ľubomír Belás
Katedra filozofie FF
Prešovskej univerzity
ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
SR